

Magyarország a világon: globális történelem a félperifériáról*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.1.10>

„Ez egy nagyon időszerű könyv” – írta Stéphane Gerson kultúrtörténész az *Histoire mondiale de la France* (Franciaország globális története) angol változatának előszavához,¹ amely kötetet Laczó Ferenc és Varga Bálint *Magyarország globális története 1869–2022* című művét is ihlette. Az időszerűség, amelyre Gerson hivatkozik, nem más, mint az, hogy az elmúlt évtizedekben a népszerű történelem, amelyet naponta fogyasztunk, magát a történelmet egydimenziós politikai ideológiákká változtatta. A mediatisált közlemékezet ugyanis többnyire a végzettszerű nemzeti sors köré szövődő narratívákat népszerűsíti, kielégítve egy olyan egyedi, esszencializált nemzeti kultúra iránti igényt, amely mindenekelőtt hősiesség egyének erőfeszítései révén épül fel. A 2015-ben megjelent, két évvel később angol fordításban is kiadott *Histoire mondiale de la France* nagy sikert aratott, és olyan magas példányszámban kelt el, amelyet jellemzően a nacionalista narratívákat bemutató és dicsőítő könyvek érnek el. Ezzel hatalmas ösztönzést adott a hasonló kötetek hullámának, amelynek nyomán az olasz, a spanyol, a katalán, a szicíliai, a holland, a flamand, a német, a portugál és ma már a magyar globális történelemről is olvashatunk. Ezen új globális történelem-kötetek szerkesztői és szerzői arra vállalkoztak, hogy szembenéznek

* LACZÓ Ferenc–VARGA Bálint (szerk.): *Magyarország globális története 1869–2022*. Corvina Kiadó, Budapest, 2022. 448 p.

¹ Patrick BOUCHERON–Stéphane GERSON (eds.): *France in the World: A New Global History*. Other Press, New York, 2019.

az európai nemzeti történelmek erősen ideológiai töltetű leegyszerűsítéseivel, és a népek, illetve nemzetállamok kölcsönös összefonódását a határokat átlépő globális történelmi folyamatok hálójában értelmezik.

A *Magyarország globális története 1869–2022* legalább ennyire időszerű és hiánypótló könyv. Utolsó előtti fejezete, amely egészen a jelenig vezeti el az olvasót, baljóslatú víziót vázol a kötet jelentőségéről: Hegedűs Dániel arra emlékeztet, hogy a közelmúlt tekintélyelvű trendjei szerte a világon, Magyarországtól Oroszorszáig, Braziliától az Egyesült Államokig, Indiától Törökorszáig egyre szűkebb és esszenciálisabb nemzeti történetekhez vezettek. A tudományos intézményeket célba vevő illiberális törvények – mint például a 2017-es magyarországi Lex CEU – kéz a kézben jártak olyan vádakkal, miszerint a tudósok a nemzeti érdekek elleni „kulturharcot” folytatnak. A nacionalizmus közelmúltbeli globális újjáéledése egyszerre népszerűsíti a nemzeti történelem leegyszerűsített változatait, és igyekszik elhallgattatni különböző tudományos irányzatokat (mint a gendertanulmányokat Magyarországon: 473–474.). A fenti folyamatokkal szemben a *Magyarország globális története 1869–2022* című könyv 82, a pályája különböző szakaszán járó, különböző szakterületeken jártas szerzője által írt 100 fejezete új nyilvános, tudományos állásfoglalást is jelent, amely a komplexitás és a kíváncsiság mellett tesz hitet. A szerzők ehhez többféle módon járulnak hozzá: így minden átfogó érvelést vagy narratívát kerülve kronológiailag és tematikusan rendezett „matricákat” ragasztanak egymás mellé; a népszerű (nemzeti) történetekből gyakran kihagyott témákat és szereplőket is bevonják az elbeszélésbe; és persze elsősorban azáltal, hogy Magyarország történelmének nemcsak térbeli átértékelését adják, hanem időbeli perspektívát is kínálnak az elmúlt másfél évszázadot illetően, s mindkettőről alkotott elképzeléseinket összekapcsolják a globalizáció és a modernizáció folyamataival.

A két szerkesztő egy igen nagy ívű témahorizontot vállalt fel. A magyar történelmet államok, társadalmak, gazdaságok és kultúrák globális mátrixában írják le azzal az igénnyel, hogy mindeközben a nyilvános diskurzusban jellemzően alulrepre-

zentált témák sokféleségét hirdessék (például gyarmatosítás és dekolonizáció, környezet és közegészségügy, gender és szexualitás). A tudatos szerkesztői döntés, hogy elfordultak a heroikus narratívától, azt eredményezi, hogy a hagyományosan nagy történelmi figyelmet vonzó események és személyiségek, mint például az 1956-os forradalom vagy Horthy Miklós, nem kapnak nagyobb hangsúlyt a kötetben, mint például A Nők Választójogi Világszövetségének 1913-as budapesti kongresszusa (106.), vagy olyan külföldön született sportolók, mint a kubai Carlos Pérez, aki 1997 és 2013 között kiemelkedő karriert futott be Veszprémben (436.). A szerkesztők világossá teszik, hogy az általuk kialakított új tematikus egyensúly nem a „nagy nemzeti narratívák lebontására” irányuló kísérlet, hanem törekvés arra, hogy bemutassák a magyar társadalom és kultúra összetett kapcsolatait Európa és a világ más régióival a különböző időszakokban (13.). A könyv ugyanakkor egyáltalán nem válik ettől túlságosan alulnézetivé, s nem is veszik el a részletekben. Például egy-egy fejezet foglalkozik a tudományosan igen termékeny Polányi családdal (389.), vagy Goethének a Szerb Antal által írt *A világirodalom történetére* gyakorolt hatásával (226.), ám még az ismert személyiségek életét feldolgozó fejezetek is a magyar történetírásban újszerű módon helyezik el a szellemi kapcsolataikat és lépnek túl Magyarország határain.

A könyv egyes fejezeteit nem kapcsolja össze egyetlen egységes vagy átfogó igényű érvelés. Ehelyett – akárcsak egy svédasztalos büfé vagy egy potpourri tál – rövid és kellemes epizódok füzérét szolgálja fel. Mindazonáltal a könyv fejezeteinek kínálata alkalmas arra, hogy egy paradoxnak tűnő olvasatot is feltárjon: a globalizáció, amely számunkra gyakran világméretű uniformizálódásként jelenik meg, egyben provinciális egyediséget is produkál. Például a globális pénzáramlás miatt a Coca-Cola-ivás Magyarországtól Szomáliáig a mindennapok részévé vált, s mindkét helyen 1968-ban indult meg a hazai gyártás (322.). Jelen esetben a globalizáció tehát egységes fogyasztást eredményezett. Másrészt az 1920-as és 1930-as évek populáris kultúrájának – mindenekelőtt az amerikai divatban, a dzsesszben és a hollywoodi filmekben megnyilvánuló – globális áramlása

soviniszta reakciókat váltott ki olyan közéleti személyiségekből, mint Klebelsberg Kunó belügyminiszter vagy a nemzetiszocialista Meskő Zoltán, akik ragaszkodtak ahhoz, hogy a rádiók több magyar népdalt játsszanak, a tánciskolákban pedig hagyományos magyar táncokat oktassanak (186–187.). Ebben az esetben a globalizáció, pontosabban az arra adott reakciók a helyileg egyedi kulturális gyakorlatok meghatározását és az azok népszerűsítésére irányuló törekvéseket ösztönözték. A szerkesztők maguk is utalnak erre az igaz paradoxonra, amikor bevezetőjükben megjegyzik, hogy a paprika – a magyar konyha „esszenciális” alapanyaga – eredetileg a mai Mexikó területéről származik, ahonnan a spanyol gyarmati kereskedelem révén jutott el hozzánk is, ami a helyi identitások és a globális összefonódás közötti szoros kapcsolatra világít rá (13.). A *Magyarország globális története 1869–2022* ebből a szempontból kapcsolódik az elmúlt két évtized azon tudományos vitáihoz is, amelyek a modern globalizáció bonyolultsága és ellentmondásai körül folynak.²

A globalizáció és a modernitás viharos találkozása már a könyv első fejezeteiben érzékletesen jelenik meg. A Kövér György által írt második fejezet az 1873-as kolerajárványról és a gazdasági válságról szól (22.). Míg járványkitörések korábban is előidézhettek piaci összeomlásokat, a kolerajárvány kitörése és a távoli régiókig nyúló spekuláció okozta pénzügyi pánik 1873-ban vitákat keltett arról, hogy a kormányok kötelessége-e erősebb védelmi gazdasági intézkedéseket hozni. Ennek megfelelően az 1873-as válság története összecseng a globális világjárványok és pénzügyi összeomlások kormányokra gyakorolt hatásairól szóló további fejezetekkel, mint például az 1918-as spanyolnátháról (Géra Eleonóra), az 1959-es gyermekbénulás-járványról (Vargha Dóra), vagy az 1929-es nagy gazdasági világválságról (Pogány Ágnes) és a 2008-as válságról (Piroska Dóra) szólókkal. Legutóbb pedig a koronavírus-járvány váltott ki kezdeti piaci pánikot, amely a jelen áttekintés írásakor egy elhúzódó recesszióval fenyeget a világjárvány és az orosz–ukrán háború által megsza-

² Többek közt Sebastian CONRAD: *What is Global History?* Princeton University Press, Princeton, 2016; C. A. BAYLY: *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

kított globális ellátási láncok következtében. Amint azt Böcskei Balázs hangsúlyozza a globális koronavírus-járvány magyarországi hatásairól szóló fejezetben, a legutóbbi járvány – akárcsak a korábbiak – felélénkítette a kormányzás jövőjével kapcsolatos találgatásokat. Vajon az államok általában izolacionistábbak és protekcionistábbak lesznek? Vagy éppenséggel globálisan integráltabbak, és általános elmozdulás történik a liberális demokráciák irányába? Esetleg ezeknek a kategóriáknak más, szeszélyes permutációi alakulnak ki (475–476.)? És hogyan fogják kezelni a nacionalista politika közelmúltbeli, Európa-szerte és a világban felbukkanó variánsai az eredendően globális és mind gyakoribbá váló problémákat – világjárványokat, környezeti katasztrófákat, gazdasági összeomlásokat?

Ezen kérdések vizsgálatával a jövő történészei a modern történelem egyik központi feszültségét fogják érinteni: hogy a globális eseményekre, például a világjárványokra, pénzügyi összeomlásokra vagy háborúkra adott társadalmi és politikai válaszok gyakran az erősebb kormányzat és a globalizációs terméknek tekintett kulturális formák elleni reakció álláspontját képviselik. Ez a könyv egy évtizedes, gyarapodó, elsősorban a modern Közép-Európára irányuló tudományos kutatáshoz kapcsolódik, amely az államhatárokon átnyúló globális folyamatokat úgy értelmezi, mint amelyek folyamatosan az eltérő nemzeti identitást és államhatárokat hangsúlyozó autarkias válaszokat váltanak ki.³ Anélkül, hogy hosszas elméleti okfejtést erőltetne az olvasóra, a kötet hatásosan veti fel azokat a kérdéseket, amelyek a globalizáció komplex feszültségeit (uniformitás, provincialitás, modernitás) övezik, és Magyarország társadalomföldrajzi egységén keresztül tárják fel azokat.

A szerkesztők Magyarországot a térben félperiferikus országgént helyezik el – amely szorosan kapcsolódik mind Nyugat-Európa gazdasági magjához, mind a nagyrészt globális Délnek

³ Tara ZAHRA, “Against the World: The Collapse of Empire and the Deglobalization of Interwar Austria”. *Austrian History Yearbook*, 52 (2021), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0067237821000047>; Quinn SLOBODIAN, *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674919808>

tekinthető perifériához –, felhasználva a világrendszer-elemzés paradigmáját (12.). Ügyesen kerülve a nehézkes elméleti vitákat, a kötet a gyakorlatban alkalmazza ezt az elemzési keretet, amely hangsúlyozza, hogy a történelmi tőkeakkumuláció, illetve annak hiánya révén megkülönböztethető magországokat és perifériákat összeköti a munkaerő és az áruk iparosított áramlása. Az olyan félperifériák, mint Magyarország, periférikus kapcsolatban állnak a magrégiókkal, miközben magkapcsolatokat jelentenek a periférikus területek számára.⁴ Ebben a modellben gondolkodva a Magyarországról Ohióba, a Vietnámból vagy Kínából Magyarországra, valamint a Szíriából – Magyarországon keresztül – Németországba tartó migrációról szóló fejezetek Magyarország félperiférikus helyzetét szemléltetik. Az, hogy a kötetben a globalizáció és a modernitás folyamatai összemosódnak, nem jelenti azt, hogy a szerkesztők visszatérnek Magyarország *modernizációjának* narratívájához. Bár a modern globális történelem zavarba ejtő, ha nem egyenesen ijesztő gyorsulásnak tűnhet, *Magyarország globális története 1869–2022* elkerüli azt a csapdát, hogy ezt a progresszív, felemelő modernizáció, avagy, ahogy korábban gyakran nevezték, a „nyugatosodás” (westernizáció) perspektívájává emelje. A „Nyugat” számos módon formálta a magyar társadalmat, ahogy utóbbi is formálta a „Nyugatot”, például az USA-ban és az Egyesült Királyságban élő emigráns közösségeken keresztül, megváltoztatva Cleveland városi szövetét Kossuth Lajos szobraival vagy a londoni magyar élelmiszerboltokkal. Fontos, hogy ebből a könyvből az is kiderül, hogy Magyarország hasonló kölcsönhatásokat mutathat fel a globális perifériákkal: magyar gyártású Ikarus buszok alakították a városi közlekedést olyan helyeken, mint Maputo, és a kubai forradalmárok, mint Che Guevara, befolyásolták a magyarországi politikát.

A szerkesztők ötletesen kezelik a korszakolás kérdéseit Magyarország globális történelmének bemutatása során – talán nem véletlenül egy olyan könyv esetében, amelynek címe elsősor-

⁴ Immanuel WALLERSTEIN–Carlos Aguirre ROJAS–Charles C. LEMERT: *Uncertain Worlds: World-Systems Analysis in Changing Times*. Taylor & Francis Group, Boulder, 2012.

ban térbeli újragondolást idéz. Bár a szerkesztők eredeti szándéka az volt, hogy a kötet időhorizontja a kezdetektől a jelenig íveljen, a kiadó által javasolt döntés, miszerint a könyv által tárgyalt időszakot Magyarország globális történelmének elmúlt másfél évszázadára korlátozzák, koncepcionálisan összekapcsolja a globalizációt a modernitás felgyorsulásának élményével (15.). Ennek következtében a kötet e tekintetben jelentősen eltér az *Histoire mondiale de la France* rendkívül hosszú periodizációs modelljétől. A *Magyarország globális története 1869–2022* a világ másfél évszázados történelmére fókuszál 1869-től napjainkig. A francia kötet ezzel éles ellentétben 34 000 évet ölel fel a franciaországi barlangfestmények legrégebbi emberi emlékeivel kezdődően. A különböző európai nemzetek globális történelméről készült további kiadványok a franciához hasonlóan több évezredet fognak át. E kötetek extrém *longue durée* (hosszú időtartam) megközelítésének megvannak a maga erősségei: megmutatni, hogy Európa egyes régióiban hosszú, sokrétű történelme van a világgal kapcsolatos emberi tapasztalatoknak a migráció és a kereskedelem révén, és hogy modern kategóriáink (például a nemzet, illetve az állam) nem voltak örökké jelen, és ezek nem volnának értelmezhetők a több ezer vagy akár csak több száz évvel ezelőtt élő emberek számára. A ma Magyarországnak nevezett területen élők és az oda betelepülők, onnan elvándorlók történetének bevonásával elő lehetett volna állítani egy azokhoz hasonló megközelítésű kötetet, de az a választás, hogy a modern globalizáció elbeszélését *in medias res* kezdik tárgyalni ahelyett, hogy a könyvet „az idő hajnalán” vagy a nemzetállam kialakulásának alapeseményeivel indítanák, éppenséggel a Magyarországról mint „örök nemzetről” és/vagy a kizárólag a vagyonukat és életüket nem kimélő csodálatos zsenikről szóló narratívákat ássa alá. Ráadásul azzal, hogy a tárgyalás az 1869-es osztrák–magyar kelet-ázsiai expedícióval és az Ázsiából Magyarországra irányuló tudás- és tárgyáramlással kezdődik, a könyv még inkább szakít a hagyományos periodizálással, amely az államokkal és államiséggel foglalkozó eseményekhez kötődik.

Miközben az egyes fejezetek az 1869 utáni évekhez kapcsolódnak, az egyes szerzők szabadon kitekinthettek – témájukkal

kapcsolatban – az 1870-es évek előtti magyarországi és világbeli fejleményekre és azok jelentőségére. Főleg, ha egyetlen konkrét időpontba nehezen beszorítható kérdéseket fejtenek ki, amelyek évtizedekre, sőt évszázadokra visszanyúló történelmi kontextusban értelmezhetők: Czeferner Dóra Hugonnai Vilmárról, az első – diplomáját 1897-ben megszerző – magyar orvosnőről írt összefoglalójából pontosan így rajzolódik ki, miképp változtatta meg egy évszázadnyi iparosodás Európa-szerte és Észak-Amerikában a társadalmi nemi szerepeket, és alakította át az otthonon kívüli női munkavégzés mintáit. Szatmári Judit Anna a *Magyar Divatipar* folyóirat 1919-es indulásáról szóló fejezete egy konkrét példán keresztül mutatja be a divatirányzatok 19. századi *longue durée* áramlását az európai társadalmi elit párizsi divatszalonjaitól a magyarországi divatbemutatókon és -üzletekben történő népszerűsítéséig (és ökonomizációjáig).

A szerkesztők – kiegészítve a szerzők azon törekvését, hogy fejezetük történelmi témáit széles kontextusba helyezték – minden fejezet végén egy tárgymutatót bocsátottak az olvasó rendelkezésére, amely időrendi sorrendben hivatkozik más, tematikusan kapcsolódó fejezetekre. A könyv így nemcsak elejétől végéig, évről évre haladva olvasható, hanem egy tetszőleges történelmi kaland is „bejárható” az egy-egy adott kérdéskörhöz kapcsolódó fejezetek között ugrálva. A Hugonnai Vilmárról szóló fejezet például a nők jogszerzéséről vagy éppen az oktatás jogi korlátozásáról szóló cikkekhez irányítja az olvasót, mint például az 1913-as budapesti nemzetközi nőkongresszus, illetve a *numerus clausus* törvény 1920-as elfogadásának bemutatása. A kötet annak révén is kiemeli a globalizáció és a modernitás összefonódását, hogy háttérbe szorítja a hagyományos periodizációt, amely többnyire a magas politika eseményeihez és a háborúkhöz kötődik, sőt egyenesen kerüli a bevett történelmi korszakhatárokat. Például míg a háború és az erőszak visszatérő téma, nincs olyan rész, amely bármelyik világháborút is kifejezetten kiemelné. Ehelyett például az első világháborúról szóló fejezetek összekapcsolják a háború végén jelentkező lokalizált erőszakot és forradalmakat a birodalmak perifériáján zajló globális dekolonizációs mozgalmakkal (132–133.) és az általános választójog bevezetésének nemzetközi

fejleményeivel (139.). Ebben az értelemben az a lehetőség, hogy a történelmet események időbeli láncolataként vagy nem kronologikus, tematikusan összefüggő történetek klasztereiként olvassuk, ismét elbizonytalanítják a modern magyar történelem egyirányú, teleologikus értelmezéseit.

A *Magyarország globális története 1869–2022* új életet lehel a magyar történelemről szóló nyilvános diskurzusba. Amikor ezt a művet angolra és más nyelvekre is lefordítják (ahogy az remélhetőleg hamarosan megtörténik), a Magyarországon kívüli tudományos és laikus olvasókat lenyűgözi majd a globális történelemnek a kelet-közép-európai kutatás szemszögéből megírt ábrázolása, és a jól kidolgozott fejezetek széles választéka olyan témákról, amelyek a magyar történelem angol nyelvű irodalmában sajnos alig szerepelnek. E reménybeli kötet bevezetőjében azonban a nem magyar közönség számára bővebben be kell majd mutatni a könyv által oly mesterien megkérdőjelezett periodizáció és történelmi személyek historiográfiai jelentőségét.

Isaac Bershady